

MI MAGUNK

A '20-AS ÉVEK KONZERVATÍV STRATÉGIÁJA*

BÉKÉS MÁRTON

„Mi vagyunk azok, akikre vártunk.”

Hopi indián mondás

A század ötöde már eltelt. Ha valóban „minden évtized jelent valamit” (Oswald Spengler), akkor a mögöttünk hagyott harminc évre visszatekintve jól látszik, hogy az új évezred első évtizedében megrendült az a még a múlt század utolsó évtizedéből származó utópikus hit, amely a globalizáció korlátlan, folyamatos és békés kiterjedésétől az emberiség történeti konfliktusainak lezárulását várta. Miután a konfliktusok csak átalakultak, de nem szűntek meg (2001. szeptember 11.) és a globalizáció hegemon, neoliberais kurzusán is repedés keletkezett (2008), világossá vált, hogy a világ addigi – ráadásul nem is véglegesnek szánt – rendje fenyegető katonai, politikai, gazdasági és kulturális kihívásokkal néz szembe. A 21. század második évtizedében e folyamatok folytatódtak: szilárdabb körvonalat nyert a globalizáció szerkezeti problémája, sőt elkezdődött egy veszélyes ellenglobalizációs, de egy örömteli deglobalizációs mozgás is. 2016 az utóbbi kitüntetett éve volt, amely után olyan *hegemóniaküzdelem* vette kezdetét, ami bizonyára folytatódni fog a harmadik évezred harmadik évtizedében is. Most jönnek a '20-as évek! Ismét Spenglerrel szólva, talán ezek lesznek a „döntés évei”. *Korszakunk keresi a nevét*, a világ magyarázatra vár és azokra, akik új mesébe kezdenek róla. Soha nem hallottba, hitelesbe, érvényesbe, kemény hangúba és olyanba, amibe bele lehet kapaszkodni. A 21. század első harmadának új viszonyai új filozófiát, új államszervezési megoldást és hozzá illő társadalomképet követelnek. Titáni pillanat ez a mostani: aki el tudja mesélni az új világot, az egyszerűsége uralma alá is hajthatja. A hazai jobboldali, *nemzeti konzervatívizmus*nak – és senki másnak – mindennél jobb esélye van arra, hogy megtegye ezt.

MOST MŰLIK

Bármilyen furcsa, de olykor a legostobább gondolatok fejezik ki legjobban a közhangulatot, mivel a maguk keresetlen egyszerűségével sikerül megragadniuk valamit a közös várakozásokból. Ilyen, jelszóvá sűrített életérzés volt „a történelem vége” is.

A történelemnek, mint ok-okozati események egymásból következő láncolatának, soha nincs vége – amíg az emberek cselekszenek és interakcióban vannak egymással, addig történelem is lesz. Francis Fukuyama 1989 őszén megjelent tanulmányában, amely egy washingtoni neokonzervatív konferencián

* A „húszas évek mint feladat” elgondolás Czopf Árontól származik. A tanulmány jelentősen épül a jelen írással azonos címet viselő, a Mandineren 2019. szeptember 14-én megjelent cikkemre (<https://mandiner.hu/cikk/20190914_mi_magunk>), első két fejezete pedig könyvem megállapításaira (*Fordul a szél*, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2019, különösen: 39–53.).

tartott beszéde írott változata volt, és az abból lett *A történelem vége és az utolsó ember* (1992) című könyvében valójában nem is a történelem végéről, hanem a történelem beteljesüléséről írt. Ezt úgy értette, hogy a liberalizmus – mely alatt kifejezetten a nyugati, sőt speciálisan amerikai típusú liberalizmusra gondolt –, miután az I. világháborúban legyőzte a császári autokráciát, a II. világháborúban a nácizmust és a fasizmust, a hidegháborúban pedig a szovjet típusú kommunizmust, egyedül maradt a világ ideológiai porondján, mindenféle legitím kihívó nélkül (a nacionalizmust és az iszlámot, ekkor még, nem tartotta a globális liberális demokrácia komolyan veendő ellenségének). Amint fogalmazott: „a gazdasági és politikai liberalizmus egyértelmű diadala [...] A Nyugat, a nyugati eszme diadala [...] abban nyilvánul meg, hogy teljesen kimerült minden életképes alternatíva a nyugati liberalizmussal szemben. [...] Amit most megélünk [...] a történelemnek mint olyannak a vége: vagyis az emberiség ideológiai fejlődésének a végpontja, valamint a nyugati liberális demokráciának mint végső kormányzati formának az általános bevezetése.”¹ A „létező világok legjobbikának” a létező világra való kiterjedése.

Fukuyama tehát a történelemnek mint az ideológiák harcának a végét alapította meg, pontosabban mestere, az Alexandre Kojève-en keresztül szűrt Hegel jobboldali és baloldali követőin is túllépő *liberális hegelianizmus* (vö. tézis → antitézis → szintézis) nevében a történelem mint az elismerésért folytatott küzdelem beteljesülését hirdette ki. Utólag visszatekintve nem nehéz e fukuyamai hurráoptimizmust kritizálni, néhány jelenséget azonban jól prognosztizált: „A történelem vége igen szomorú idő lesz. Az elismerésért való harc, [...] az elszántságot, bátorságot és fantáziát megmozgató világméretű ideológiai harc és az idealizmus helyébe a gazdasági számítás lép, a technikai és környezeti problémák megoldásán való vég nélküli munkálkodás és a kifinomult fogyasztói igények kielégítése.”² Itt tartunk most.

1989-ben, akár elfogadjuk Fukuyama ma már *altmodisch*nak számító tézisét, akár nem, valami jelentős mégiscsak történt! Lebontották a berlini falat (éppen kétszáz évvel azután, hogy megostromolták a Bastille-t), felszámolták a vasfüggönyt, Közép- és Kelet-Európában (még előbb Dél-Európában, Közép-Amerikában, majd pedig Afrika- és Kelet-Ázsia-szerte) megbuktak a diktatúrák, az 1989/90-es rendszerváltoztatások következtében egypártrendszer helyett többpártrendszer, tervutasítás helyett piacgazdaság alakult ki. A Szovjetunió megkezdte a kivonulást Afganisztánból, ahol ténylegesen is háborúban állt, és régiókból is, amelyet 1991 nyarára befejezett, hogy az év végére aztán maga is megszűnjön.

Az Amerikai Egyesült Államok egyedül maradt a nemzetközi nagyhatalmi politikában és adminisztrációkon átívelő demokrácia exportba kezdett (1990–2016), hol unipoláris, hol multipoláris fegyveres erőszakhoz (is) folyamodva. A világgazdaság határai valóban kiterjedtek, az ún. „washingtoni konszenzus” és intézményei (ENSZ, EU, Európai Központi Bank, IMF, Világbank, WTO) negyed évszázadon keresztül diktálták a globalizáció értékrendjét és érvényesítették könyörtelenül érdekeiket, mégpedig katonai, technológiai, pénzügyi, gazdasági, kereskedelmi, közlekedési és kulturális szempontból egyaránt.

A harminc évvel ezelőtt megszületett történetmagyarázó keret és a hozzá tartozó globális ideológiai hegemonia olyan elméleti metanarratívát és végrehajtható nagystratégiát jelentett, amely a piac, az egyre bővülő világkereskedelem, a tökéletesedő technológia és a kikényszeríthető *liberális* demokrácia univerzális rendjét fogalmazta meg. Az 1989 utáni világrendet megalapozó gondolat (*End of History*) ma már biztosan nem tartható – véget ért a történelem vége. És most itt állunk egy „világrend nélkülivé vált világban” (Schmidt Mária).

1 Francis FUKUYAMA: *A történelem vége?* [1989] ford. ZALAI Edvin, Világosság 1990/1. 9–10. (kiemelés tőlem) Könyvben: *Uő: A történelem vége és az utolsó ember* [1992] ford. SOMOGYI Pál László, Európa, Budapest, 1994.

2 *Uo.*, 24.

véget ért a történelem vége

Mi magunk – Feiniánus címke
Robert Emmet ír hazafi
arcképével, 1866
(Library of Congress)

UTÓKOR

Mindennél jellemzőbb, hogy az előbbiekkal körvonalazott, mégiscsak szilárd elképzeléssel szemben korunk csak „utó”-tagokkal és inverz kifejezésekkel tudja elnevezni magát, önkéntelenül beismerve, hogy a lebomló régi és a még meg nem született új kapujában várakozunk.

Az előző század nagyobb történeti egységeit mind-mind világháborúkkal szakaszoltuk, egészen pontosan a *száz évig tartó világháború három állomásával*:³ 1) boldog békeidők, az I. világháború *előtt*, 2) két világháború *között*, 3) II. világháború *után* vagy hidegháború. 1989 után és azóta sem keletkezett neve annak a kornak, amiben élünk. Háborúhoz kötött elnevezés konkrét és egybeolvasható katonai konfliktus híján nem is lehetséges, hacsaknem mozgó globális polgárháborúként (*Global Civil War, Weltbürgerkrieg* – világpolgárháború).⁴ A jelenlegi világrend nemzetközi berendezkedését legfeljebb csak valamiféle utániságnak keresztelhetjük el (hidegháború után, posztbipoláris rendszer), a korszak ideológiai alaphangja pedig szintén legfeljebb egy korábbi elmúlásaként ragadható meg (liberalizmus után, posztliberalizmus), hiszen saját tartalma inkább az, ami nincs benne, mintsem az, amit ténylegesen tartalmaz.⁵

3 SCHMIDT Mária: *Új világ született, 1918–1923. Esszé, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány*, Budapest, 2019, 139–145.

4 BÉKÉS Márton: *Gerillaháború – A fegyveres felkelés elmélete és gyakorlata, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány*, Budapest, 2017, 274–319.

5 Vö. *The End of the End of History* [tematikus lapszám] Hedgehog Review 2017/ősz; Patrick J. DEENEN: *A liberalizmus kudarca* [2018] ford. KISANTAL Tamás, Libri, Budapest, 2019. Az egész világszituáció értelmezésére lásd Vittorio HÖSLE: *Globale Fliehkräfte. Eine geschichtsphilosophische Kartierung der Gegenwart*, Karl Alber, Freiburg–München, 2019; Rolf Peter SIEFERLE: *Epochenwechsel*, Propyläen, Berlin, 1994.

Egy még nagyobb keretet tekintve, amelyet az újkor beköszöntét követően kialakult európai gondolkodástörténet és civilizációnk elmúlt félezer évének központi viszonyfogalma (premodern → MODERN → posztmodern) jelöl ki, azt mondhatjuk hogy korunk a *poszt-posztmodern*, amelyben a felbomlás az, ami bomlik.⁶ Ha valamikor, akkor „napjainkban minden saját ellentétével terhes” (Karl Marx).

Az ezredkezdet *post-truth* mitológiája valójában a modern liberalizmus bomladozó hegemoniáját és a hidegháború utáni képlékeny korszak éppen elmúlóban lévő világát próbálja meg értelemmel megtölteni – mindezt hiába. Ezt beszédesen jelzi, hogy az elmúlt másfél–két évtizedben a háború egyértelműsége is megszűnt: hibrid háborúról, aszimmetrikus konfliktusokról, nem konvencionális vagy indirekt hadviselésről, *non lethal weapon*-fejlesztésekről, irreguláris szereplőkről, indirekt beavatkozásokról és nemkatonai hadműveletekről hallunk.⁷ A poszt-marxizmus pedig egyenesen nem is leplezi, hogy

korunk a poszt-posztmodern, amelyben a felbomlás bomlik

a 19. század második felére vonatkozó Nagy Elmélet posztmodern szétbontása után megmaradó forgácsokat illesztgeti össze a 21. század elején.⁸ „Korunk uralkodó eszméinek” nagy része az ún.

posztinternet művészetéhez⁹ hasonló *patchwork*-ideológia: újrahasznosított melléktermék, intellektuális hulladék, kultúrspam. Az olyan kreatív-bravúros értelmetlenségek, mint a spekulatív relativizmus, a nonhumán poszthumanizmus és a sötét ontológia a maguk akaratlan (?), duplafenekű iróniájával kiválóan parodizálják a modernitást szétbontó posztmodern önfőlemésztő gyakorlatát.¹⁰ Valaminek azonban történnie kell, máskülönben szellem nélküli *Zeitgeist* fog eluralkodni.

A korszak kulturális definiálatlansága és a *Leitmotiv* hiánya miatt körülötünk szerteszét elavult régi és hamisan csengő új magyarázatok romjai borítják a mezőt, térdig járunk azon narratívák szilánkjában, amelyek az egyéni szabadságról, a kognitív kapitalizmus legújabb változatának materialista üdvösség-harcáról, a (kétségtelen) klimatikus változások által is felkeltett aszketizmusról (vö. Extinction Rebellion, Fridays for Future, #metoo, önkéntes gyermektelenség, veganizmus) és a bornírt technológia-imádatról szólnak – van, amikor egyszerre. A kereskedelmi reklámok önmagunk szégyentelen értékesítését, napjaink „zöld” flagellánsai a rossz lelkiismeret alól megváltó világhatásztrófát, a technofilek és másság-aktivisták szövetsége pedig az ember biológiai dekonstrukcióját hirdetik. A mai optimista apokalipszisben reménykedik.

A hétköznapi vloggerek és rövid szavatosságú influencerek magyarázatai nem sokkal maradnak alatta a bárgyún felületes, szekuláris világmegváltó kóklerekéinek, mint amilyen Jordan Peterson vagy Yuval Harari. Az instacelebek, youtuberek, TED-*speakerek* és a sztárfilozófusok közötti különbség csupán annyi, hogy előbbieket mindössze a woke-kapitalizmus ostobenkó, akaratlan propagandistái (s ennyiben őszintébbek), utóbbiak viszont igyekeznek saját szellemi szuterénjükhöz bezárni azokat a világítótorny-eszméket, amelyek kijelölhetik a holnap irányát. Komoly veszélyt jelent, hogy a senki által nem ellenőrzött, gigantikus tech-vállalatok is beneveztek a történetmesélő versenybe. A Szilícium-völgy óriáscég-vezetői egyszerre termelik a világot és annak magyarázatát: miközben Mark Zuckerberg kiadja a jelszót (*The Future is Private*), melynek eredményét azon nyomban az ellenőrzése alatt tartott digitális világstruktúra foglyává teszi, a Google-tanácsadó Ray Kurzweil szingularitás-tétele a virtuális enciklopedisták hitelvévé válik, Elon Musk pedig privát kozmológiát alkot a birtokában lévő rendszerekből (Hyperloop, PayPal, SpaceX,

6 Lásd bővebben BÉKÉS Márton: *A posztmodern után – A történelem vége és ami utána következik*, Kommentár 2007/4.

7 Vö. BÉKÉS, *Gerillaháború*, i. m. 303.

8 KISS Viktor: *Ideológia, kritika, posztmarxizmus – A baloldal új korszaka felé*, Napvilág, Budapest, 2018.

9 Stefan HEIDENREICH: *Freepartism as Style and Ideology: Post-Internet and Speculative Realism*, e-flux Magazine 2016/március.

10 Vö. HORVÁTH Márk – LOSONCZ Márk – LOVÁSZ Ádám: *A valóság visszatérése. Spekulatív realizmusok és újrealizmusok a kortárs filozófiában*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2019; HORVÁTH Márk – LOVÁSZ Ádám – NEMES Z. MÁRIÓ: *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*, Prae, Budapest, 2019; *Poszthumanizmus* [tematikus lapszám] Helikon 2019/4.

Tesla). A transzhumanizmus istenkísértése nem távoli tudományos-fantasztikus hóbort, hanem jelenvaló veszély.

Ilyen körülmények között úgy tűnik, hogy az emberi közösségszervezés legrégebbi rétegeibe kell lefúrunk ahhoz, hogy tiszta vizet hozzunk a felszínre. Volt már ilyen! Hasonló helyzetben, a Német Császárság történelmi hajótörésekor írta a következőket Arthur Moeller van den Bruck: „A konzervatív ember azt a helyet keresi, ahol megvetheti a lábát és ahonnét új kezdetet indíthat. A konzervatív tehát szükségképpen egyszerre megőrző és lázadó. Azt a kérdést veti ugyanis fel, hogy mi az, ami megőrzésre méltó? [...] Egy olyan konzervativizmus, amelyik elég nagyravágyó ahhoz, hogy ne a ritkaságok kamrája, hanem műhely legyen, elsősorban új alapot akar vetni.”¹¹ A korszakaink közötti párhuzamot erősíti az is, hogy a 20. századi világháború legközvetlenebb és távoli következményei hasonló stratégiát követelnek meg a konzervatívoktól. „1918 után jelent meg a »forradalmi jobboldal«, ami egyszerre állt ellen az individualista liberalizmusnak, a marxizmusnak és a *status quo ante*-reakciónak”¹² – ma, száz évvel később, a „jobboldal főellensége” (Alain de Benoist) ugyanaz, mint akkor: a liberalizmus, a két mellékalak pedig, ha más alakban is, de szintén jelen van.

Amennyiben rokon az egyes országok történelmi helyzeti energiája, akkor a rájuk jellemző konzervativizmusok között is felállítható (igen óvatos) analógia. Leo Longanesi aforista, festő, olasz *intellettuale anticonformista* írta: „konzervatív vagyok egy olyan országban, ahol nincs mit konzerválni.”¹³ Ez az érzés sok 1989 utáni közép- és kelet-európai konzervatívot hatalmába kerített, ugyanis az egyszeri struktúra-konzervativizmus éppen a rendszerváltoztatás előtti rend megőrzését jelentette volna és a posztkommunizmus stratégiája volt, az érték-konzervativizmus viszont a kommunizmus által diszkreditált értékek és az azokat hordozó intézmények megsemmisülése miatt volt majdhogynem lehetetlen. Erre a helyzetre igaz, hogy nincs nagyobb forradalom az eredet visszaállításánál.

A legújabb problémák megoldásakor legjobb, ha a kipróbált és bevált fegyvereket használjuk, bizonyosságot szerezve rá, hogy „hagyomány és forradalom nem ellenségek, hanem egy olló két szára” (Németh László). Új alap a következőkből épülhet: hit az emberfölöttiben, erős állam, integráló nemzeti közösség, áldozathozatal, hősiesség, felelősségvállalás, hagyományelvűség. Hitszomjas, közösségkereső, technológiacsömörlött várakozásban töltjük napjainkat.

nincs nagyobb forradalom
az eredet visszaállításánál

FORDUL A SZÉL!

A liberális világháború, amelynek végórát látjuk, az I. világháború végén kezdődött a tradicionalista központi hatalmak összeomlásával és a nyugati antant-hatalmak fegyveres és kulturális (!) győzelmével, ennek részeként a wilsonizmus projektjének megindulásával. Folytatódott a II. világháborút követő transzatlanti amerikanizálódással (Marshall Plan, NATO-integráció, republikánus berendezkedés, a liberális demokrácia konszenzusa), majd a hidegháborút követő ikertörékvéssel, amelyet egyfelől a globalizáció neoliberalis kurzusa, másfelől a *regime change* neokonzervatív gyakorlata jelentett.

Átmeneti korunk alapvonalairól mindent tudunk: *napjainkban egyszerre három korszak zárul le*. A három, egy időben véget érő korszak a következő. 1) Lejárt az a száz éves ciklus, ami az I. világháború utáni berendezkedésnek adott történelmi keretet. Az 1918-ban felsejlő új világrend, amelyet az 1919–23 közötti Párizs környéki békék alapoztak és az 1922-es washingtoni szerződés

11 Arthur MOELLER van den BRUCK: *Das dritte Reich* [1923] [reprint] Uwe Berg-Verlag, Toppenstedt, 2006, 200, 223.

12 Benedikt KAISER: *Mehr wissen – Zwei neue Bausteiner*, Sezession 91. szám, 2019/augusztus, 58.

13 Lásd bővebben Francesco GIUBILEI: *Leo Longanesi. Il borghese conservatore*, Odoja, Bologna, 2015.

Kormányzástudás – A La Manche csatorna Dover előtt, 1939 (Fortepan)

erősített meg, drámaian átalakul. A mai hasonlít az 1815-ös bécsi kongresszus utáni világhelyzetre, amelyet versengő nagyhatalmak határoztak meg, de immár békét biztosító Szent Szövetség és nagyformátumú Metternichék, Talleyrandok nélkül. 2) Vége szakadt a neoliberális kurzus magabiztosságának, amely egyszerre jelentette a piaci fundamentalizmust és az államtalanítás gyakorlatát. A washingtoni konszenzus neoliberális hegemoniája a szemünk előtt repedezik, amikor privatizáció helyett az állam gazdasági szerepének visszatérését és protekcionizmust, szabadkereskedelem helyett védővámokat és gazdasági háborúskodást látunk. Mindez abba a világfolyamatba illeszkedik, amelyet a globalizáció megtorpanása, szerkezetének megroppanása és számos deglobalizációs jelenség kísér, aminek a nemzetközi szervezetekkel és egyezményekkel kapcsolatos szkepticizmus csak az egyik vonása. 3) Idehaza az 1990 és 2010 közötti posztkommunista korszak végét regisztrálhatjuk, amelynek bár gazdasági-politikai hegemoniája megszűnt, a szervesen hozzátartozó szívós liberális kulturális hegemonia viszont még fennáll. – Ebben a(z inkább) kedvező nemzetközi környezetben releváns a kérdés, hogy Magyarországon korszak lesz-e a rendszerből?

A spekulatív hitelpiacokról kiinduló 2008-as gazdasági válságtól a 2016-ban bekövetkező két nemzetközi jelentőségű fordulatig, amelyet a Brexit megszavazása és Donald Trump megválasztása okozott, megfordult a szél. Az elmúlt években, részben a 2015-ös migrációs válság hatására, az európai új jobboldali, szuverenitás-párti, föderáció- és bevándorlás-ellenes, vagyis *nemzeti antiglobalizációs* erők (amiket többnyire populistának, illiberálisnak és szuverenistának neveznek) részsikereket értek el. Az Európai Parlamentben a jobboldali populista pártoké a mandátumok ötöde, az összes populista párté pedig a helyek közel harmada. A legjelentősebb, előbbieik közé sorolt pártok közül a Fidesz a szavazatok 53 százalékát kapta, a Jog és Igazságosságra (PiS) a lengyelek 43 százaléka szavazott, a Brexit-pártra a britek harmada, a Ligára az olaszok 34 százaléka, Marine Le Pen 23 százalékot szerezve egy százalékkal megelőzte Macron pártját. Az európai szuverenista erők több frakcióban foglalnak helyet (Identitás és Demokrácia – 76, Európai Konzervatívok és Demokraták – 62, az Európai Néppárthoz tartozó Fidesz–KDNP-nek 13 mandátuma van, a 6 hellyel bíró cseh ANO a Renew Europe tagja stb.).¹⁴

A 2016 nyarán megszavazott Brexit végrehajtását a londoni-brüsszeli elit három éven keresztül akadályozta, Boris Johnson parlamenti ellenpuccs áldozata lett, de a 2019 decemberi brit választások kimenetele (röviden: a toryk 1987 óta legjobb eredményüket érték el, a Munkáspárt 1935 óta nem bukott ekkorát, a maradáspárti Liberális Demokraták vezetője is elvesztette mandátumát) újabb s ezúttal még erősebb kilépéspárti eredménnyel záruló népszavazással ért fel. A nyugat-európai szuverenisták legerősebb alakjának számító Matteo Salvini tavaly *egyelőre* eltaktikázta magát és korábbi koalíciós partnere összeállt a régi világot megtestesítő baloldallal; az előrehozott választásokon nagy sikert elérő Sebastian Kurz osztrák kancellár összeállt a zöldekkel s visszasimult az európai *mainstreambe*, miután FPÖ-s alkancellárja amatőr tehetségtelenséggel politikailag kivégezte magát. Az amerikai Képviselőház demokrata többsége – a 2020-as elnökválasztás előtt nem egészen egy évvel – megszavazta a Donald Trump elleni „alkotmányos felelősségre vonási eljárást” (*impeachment*); a liberális világrend utolsó valamirevaló képviselője, Emmanuel Macron ellen hazájában folyamatos, szociális és kulturális motivációjú tüntetессorozat zajlik. A küzdelem tehát folyik.

A mögöttünk hagyott évtized alaphangja a patthelyzet. Most már nem csak arról van szó, hogy a neoliberalis világrendben a válság(menedzsment) maga a kormányzati stratégia, s ennek hosszú praxisa tehetetlenségi nyomatékként valószínűleg sokáig velünk marad, hanem az egymással küzdő régi és új erők felörlő lövészárokharcot vívnak egymással. Ezek *együttes* eredményeként Belgiumnak jóideje nincs kormánya, Románia kormányoz(hat)atlan, Izraelben és Spanyolországban választásról választásra ugyanolyan kiegyenlítették az erőviszonyok, Német- és Olaszország tartományi választásai érlelődő változásokat mutatnak, de kormányon még mindig az *Ancien Regime* egymásban feloldódó centrumpártjai vannak. A válságból nincs más kiút, mint máshol alkotni meg a középpontot.

Mindent összevetve: a krízis a liberalizmus válsága és nem a demokráciáé, a globalizáció egyetlen hatékony gátja pedig a nemzetállamok határaival esik egybe. A kritikai oldalt ismerjük: most már nem elsősorban az a kérdés, hogy mi ellen védekezünk, hanem az, hogy mi az, aminek a védelmére kelünk, mit őrzünk meg és mit fejlesztünk tovább. Ami hiányzik tehát, az „egy pozitív kritika” (Dominique Venner).

A minden transzcendens, szociális és morális kötelemtől megszabadított egyénre alapozó individuális liberalizmus és az ennek egyetemességét végző globalizáció értékeivel ellentétes fordulat szükséges: szkepszis helyett hit, egyén helyett közösség, globalizáció helyett nemzetállam, hitel helyett munka, magány helyett család. Ez a változás keresi a nevét.

a globalizáció értékeivel
ellentétes fordulat szükséges

14 Francesco GIUBILEI: *Szuverén Európa*, ford. ZEMEN Annamária, Kommentár 2019/4. 119–120.

NEMZETI, KONZERVATÍV

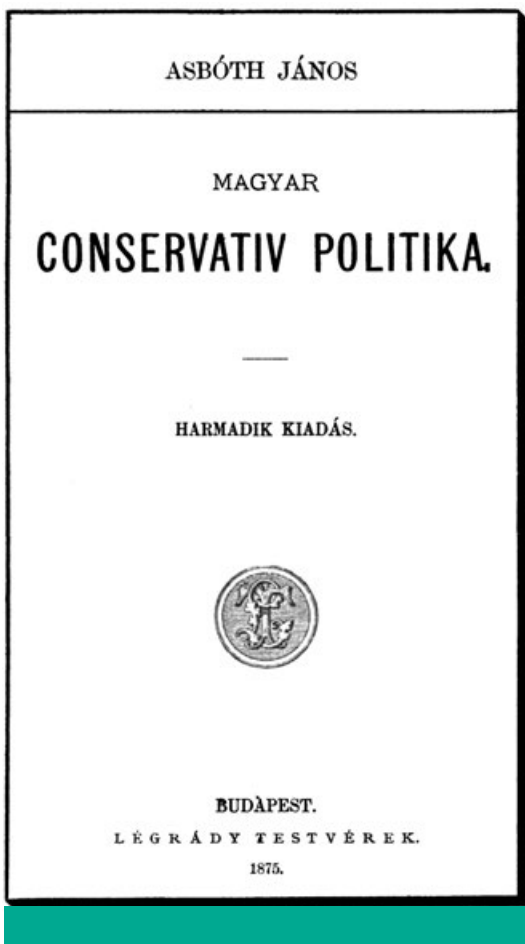
Az Egyesült Államokban pár évvel ezelőtt megjelent nemzeti konzervatív intellektuális mozgalom (*national conservatism*, NatCon) nagy eseménynek számít a tengerentúlon: figurái az amerikai konzervativizmus – igen szükséges – megújulásában vezető szerepet játszanak, ami harmonizálni látszik Trump elnök törekvéseivel. Ezért aztán az urbánus-liberális közeg az „értelmiség trumpizmusának” is nevezi az irányzatot, jelezve, hogy a populista kormányzás kialakította a maga cselekvésének intellektuális keretét, amely azonban korántsem szégyen, ráadásul van is benne valami.

Ha megvizsgáljuk az amerikai „nemzeti konzervativizmus” állításait, azt találjuk, hogy évszázados késéssel – és a mai nemzeti populista, szuverenista hullámba illeszkedve – beérték az európai kontinentális konzervativizmust, amely éppen elfelejtkezni látszik önmagáról. Ezzel az amerikai „szellemi Marshall-segéllyel” – némi közép-európai példamutatással – talán a nyugat-európai jobboldal is magára talál gondolatilag. A 2019. júliusi demonstratív *National Conservatism Conference* előadói világos körvonalat adtak a „neo”-ideológiáktól megszabaduló, *America First*-gondolaton alapuló, realista–protekcionista elméletnek és gyakorlatnak. Eszerint a mai amerikai konzervativizmus átalakulása főképp annak köszönhető, hogy a hidegháború alatt egy táborba terelt kényszerszövetség felbomlott. Míg a Reagan–Thatcher-páros a piacot szabadította meg a szocializmustól, manapság a nemzetet kell a piac alól, ami számos geopolitikai, gazdasági, kulturális következménnyel jár. Új konzervatív konszenzus alakul ki, amely az új kihívásokra a régi értékekkel válaszol (Isten, haza, család, nemzet, munka, otthon); s ennek nyomán új társadalmi koalíció körvonalazódik a kozmopolita elit ellenében. A neoliberalis–libertárius oldallal kötött egykori frigy felmondása egyfelől a globalizáció következményeként előálló gazdasági okokkal (dezindustrializáció, munkahelyek kiszervezése, szabadkereskedelem), másfelől kulturális hatásaival (bevándorlás, multikulturalizmus, progresszív liberalizmus) magyarázható.

A közel félszáz előadó között volt Rich Lowry (*National Review*), aki szerint az amerikaiaknak újra fel kell fedezniük „erős nacionalista hagyományukat”, amely a közös föld, nyelv, törvények és történelem össze-

ge; Tucker Carson (Fox News), akit a Trump-adminisztráció gazdasági patriotizmusa mögött gyanítanak; Yoram Hazony (a konferenciát szervező Edmund Burke Alapítvány, valamint a Herzl Intézet vezetője), akihez külpolitikai sorvezetőjét kötik, mondván, ha van Trump-doktrína, akkor az az ő – 2019-ben az Év Konzervatív Könyve díjat elnyerő – művéből táplálkozik, amely a nacionalizmust úgy értelmezi, mint „antiimperialista teória, amely szabad és független nemzetekre alapozott világot kíván létrehozni”; valamint a Republikánus Pártnak erőteljes szociális fordulatot javasló Frank H. Buckley és a „liberalizmus kudarcát” hirdető Patrick J. Deenen.¹⁵ Röviden: a nemzeti konzervatívok a nemzetet akarják konzerválni.

Mindennek következtében a korábbinál állambarátább, nacionalistább, illiberálisabb konzervativizmus jelent meg Amerikában, aminek közeli rokonai nem a mai Nyugat-, hanem Közép-Európában találhatóak. Az amerikai

Asbóth János: *Magyar conservatív politika*. 1875.

15 Sorrendben lásd Rich LOWRY: *The Case for Nationalism: How it Made Us Powerful, United, and Free*, Broadside Books, New York, 2019; Tucker CARLSON: *Ship of Fools: How a Selfish Ruling Class is Bringing America to the Brink of Revolution*, Free Press, New York, 2018; Yoram HAZONY: *A nacionalizmus érénye* [2018] ford. HORVÁTH Judit – VÁGI Bandabás, Századvég, Budapest, 2019, 14; Frank H. BUCKLEY: *The Republican Workers Party*, Encounter Books, New York, 2018 és DEENEN, I. m.

nemzeti konzervativizmus bumerángxént tért vissza Európába, amikor 2020 februárjában Rómában tartotta következő rendezvényét, a washingtoni előadók egy része (Rod Dreher, Hazony, Ryszard Legutko, Douglas Murray) mellett az európai (új) jobboldal politikusainak (Marion Maréchal, Giorgia Meloni, Orbán Viktor) főszereplésével. A fő kérdés, hogy *a konzervativizmus mer-e kellően antiliberális lenni?*¹⁶

Nekünk a bátorító pillantásokon és szimpatizáló gesztusokon túl nem szükséges ezzel többet tennünk, hiszen a magyar konzervativizmus már akkor nemzeti volt, amikor az Amerikai Egyesült Államok a ma ismert területi határai között még nem is létezett. Asbóth János a magyar konzervativizmust meghirdető 1875-ös könyvében úgy írt, hogy „itt az idő nem azt kérdezi, mit kíván [...] a sablon-liberalizmus, hanem kérdeni [...] mit kíván a magyar érdek”, illetve „a liberalizmus [saját] elveit és teoriáit, a konzervativ politika mindenekelőtt a hazát igyekszik szolgálni”.¹⁷ Az 1890-es évek derekán a 48-as–67-es törésvonalat a nemzeti érdekvédelemmel felülírni szándékozó csoportok (agráriusok, Apponyi-féle Nemzeti Párt, Katolikus Néppárt, a Függetlenségi Párt Ugronszárnya, a Szabadelvű Pártból kiváló Szapáry-csoport) összesen a Képviselőház felét adták. Ekkoriban fogalmazódott meg, hogy „a magyar nemzet kötelessége: *konzervativizmus a nemzeti szuverenitáshoz*” (ifj. Csathó Aurél) vagy, hogy „a *legfőbb nemzeti konzervatív érdek a magyar hazának a fennmaradása*” (Asbóth János).¹⁸

A magyar politikai cselekvés 2010 óta mintakövetőből mintaadóvá vált, a magyar konzervativizmus pedig – a vázolt, igen kedvező szellemi környezetben – mintatformáló lehet, miközben megfogalmazza a 21. század eljövendő évtizedére vonatkozó magyar szintézist.

állambarátabb,
nacionalistább,
illiberálisabb
konzervativizmus

EGY SZIGET LEHETŐSÉGE

2014–15 óta rendre megállapítják, hogy Közép-Európa, különösen a Visegrádi Négyek s annak két magállama, Lengyelország és Magyarország példaként szolgál Európa, pláne a nyugat-európai konzervatívok/jobboldaliak számára. A felmérések által is bizonyított konzervatívabb gondolkodás olyasmiben manifesztálódik, minthogy a régió lakossága tízes skálán átlagban erősen migrációkritikus (7,6), többségében jobboldali (6,2) és inkább konzervatív (5,7), amelyben a leginkább jobboldali (6,9) és a legkonzervatívabb (6,5) éppen a magyar.¹⁹ A régió lakossága ezen kívül erősen föderáció-ellenes és szuverenitáspárti, az EU 2016–17-es összeurópai társadalmi felmérése szerint a magyar jobboldali szavazók a nyugati „jobboldali populistákhoz” képest is elutasítóbbak a bevándorlással szemben.²⁰

Emellett olyan szimbolikus aktusok is megerősítik ezt, mint például, hogy a franciaországi Ploërmel település főterén álló Szent II. János Pál emlékmű keresztjét, miután a helyi törvények eltávolítani rendelték, Lengyel- és Magyarország jelentkezett befogadni (végül a helyi püspökség területére helyezték át). A bécsi baloldali önkormányzat által kifogásolt Sobieski-szobrot végül Krakóban helyezték el az osztrák főváros helyett, amelyet az egykori lengyel király szabadított fel 1683-ban. Másfél évvel korábban viszont a francia–német határ melletti Trierben Marx – Kínától kapott – szobrát állították fel, a közép-európai kommunizmust tapasztalt országok jobboldali EP-képviselőinek háborgása közepette (a Marx-bicentenáriumot a luxemburgi kereszténydemokrata Jean-Claude Juncker nyitotta meg).

16 Ennek gazdag előzménye van, pl. William F. BUCKLEY Jr.: *Up from Liberalism* [1959] (reprint) Martino Fine Books, New York, 2016; Armin MOHLER: *Gegen die Liberalen* [1988], Antaios, Schnellroda, 2011.

17 ASBÓTH JÁNOS: *Magyar konzervatív politika* (3. kiad.) Légrédy, Budapest, 1875, 13, 94.

18 Ifj. CSATHÓ AURÉL: *Nemzeti konzervatív párt*, Hornyánszky, Budapest, 1895, 5. és Asbóth János képviselőházi beszéde, 1896. december 19. = *Képviselőházi Napló*, 1896. I. kötet, Budapest, 1896, 239. (kiemelések tőlem)

19 *Közép-Európa jobboldali és konzervatív, de elsősorban migrációkritikus*, Nézőpont Intézet, 2019. április 25.

20 BÉKÉS: *Fordul a szél, i. m.* 192–193.; Vera MESSING – Bence SÁGVÁRI: *Still divided, but more open*, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019. április 11.

Minden bizonnyal a lassan évtizedes magyarországi jobboldali kormányzás, annak erőteljes európai önérdékképviselése, az itteni PC- és migrációmentesség, a vallási homogenitás és a kulturális konzervativizmus az oka, hogy hazánkra nemcsak példaként, hanem menedékként is tekintenek. Ennél is fontosabb, hogy *Magyarország modell lett*, amelyet a következők jellemeznek: szuverén, erős ország, belpolitikai stabilitás, növekvő külpolitikai mozgáster, bővülő gazdaság, méretéhez képest jóval nagyobb európai és nemzetközi tekintély.

Nem csoda hát, ha Götz Kubitschek, az AfD mögött álló metapolitikai struktúrák (Antaios kiadó, Institut für Staatspolitik, *Sezession*) vezetője szerint „Orbán politikai maximum”, aki azt valósítja meg, amit ők csak álmaikban szeretnének. 2019-ben legnagyobb elégedettségének hangot adva látogatott Magyarországra Matteo Salvini és Geert Wilders, a holland Szabadságpárt vezetője; az AfD-n kívül élénken keresi a magyar kapcsolatokat a Fratelli d’Italia és az osztrák Szabadságpárt is. Az elmúlt évtizedben rendszeresen látogatott hozzánk Roger Scruton, több ízben volt itt és adott hazai újságíróknak interjút Alain de Benoist és Rod Dreher; kedvezően nyilatkozott hazánkról Renaud Camus, Patrick J. Deenen szerint pedig egyenesen „modellként tekintenek Magyarországra az amerikai konzervatívok”. Budapesten telepedett le John O’Sullivan (Danube Institute) és Erik Almqvist, a Svéd Demokraták volt szóvivője, akárcsak Varsóban David Engels (Instytut Zachodni). Előbbi szerint azért, mert „itt szabadnak érzem magam”, utóbbi pedig azt mondta, hogy „a Lengyelországba költözés az Európába való visszatérést jelentette”.

A *magyarországi jobboldali konjunktúra*, a Nyugat-Európához képest fokozott önvédelmi képesség, a hazai nemzeti reneszánsz és a konzervatív gondolkodás látványos fejlődése természetesen vonzza ide Európa nyugati feléről azokat, akiknek saját hazájukban ebben nem lehet részük, sőt kirekesztés, elhallgattatás, partvonalra szorítás a sorsuk (ez a kedvező helyzet azonban nem szabad, hogy ide vonzza a szerencselovagokat, szélsőséges figurákat). De vigyázzunk az egyensúlyra: a tagadhatatlan, sőt a térség és Európa számára is példát adó magyar konzervatív reneszánsz nem lehet valamiféle poszt-thatcheriánus intellektuális gyarmattelep, ahová azok vonulnak vissza, akiknek saját hazájukban nem maradt tér.

A magyar valóságra készült magyar megoldások a nyugati konzervatív törekvéseknél konzervatívabbak, az állam, a nemzet és az őslakos kultúra megerősítését célozzák, érthetően a külföld felé való megfelelés nélkül, esetleg éppenséggel annak ellenében. Szellemileg-közösségleg minden velünk szimpatizáló, jóakarátú embert be kell fogadni, megtalálva méltó helyüket abban a rekonstrukciós munkában, ami idehaza történik – de mindig magyar elsőbbséggel, magyar vezetéssel, a magyarok számára előnyt biztosítva. Ezért mindvégig fent kell tartani a magyar nyelv elsőbbségét, a magyar szereplők kitüntetett helyét és a magyar valóságra alkalmazott megoldások nemzeti sajátosságait.

SZELLEMI AUTARKIA

Míg a konzervativizmus mindközül a leginkább nemzethez kötött politikai eszme, addig a liberalizmus és a szocializmus (vagy általában a baloldali eszmék) filozófiájuknál fogva sokkal nemzetközibbek, ami minden bizonnyal abból fakad, hogy az utóbbi kettő az univerzalista-kozopolita felvilágosodás örököse, a konzervativizmus viszont annak kritikájából ered. Éppen ezért a liberalizmus ma a globalizációhoz, a baloldal pedig, mint mindig, úgy most is az internacionalizmushoz húz, a konzervativizmus viszont továbbra is a helyi, az egyszeri és a hagyományos őrzője-továbbfejlesztője, melyeket leginkább a nemzeti partikularitásban talál meg. Ezért könnyű a mai globális-lokális

magyar elsőbbséggel,
magyar vezetéssel,
a magyarok számára
előnyt biztosítva

szembenállást a jobboldal számára lefordítani a nemzetközi/kozmpopolitánemzeti ellentétre és a választásokon profitálni belőle.²¹

A konzervativizmus számára a hagyomány mindig egy adott nemzeti hagyomány, a kultúra mindig egy meghatározott nemzeti kultúra, a helyilegzetesség mindig valamely nemzet sajátossága. Egy konzervativizmus vagy nemzeti, vagy semmilyen. Az univerzalizmus mai formájának (globalizáció, multikulturalizmus, „nyílt társadalom”) egyetlen következetes ellenzője a nemzeti konzervativizmus, amely természeténél fogva antiglobalizációs gondolat. (Szemben például a balos alterglobalizációs és iszlám ellenglobalizációs mozgalmakkal, amelyek a globalizáció mára megvalósult változatát csupán a saját verziójukkal váltánák fel.) A konzervativizmus gondolkodásmódjánál fogva nemzeti és antiimperialista.

A magyar múlt rétegzett hagyományából, a külföldről (elsősorban Nyugat-Európából) vett példák hazai szervesítéséből, az utánzás helyett a tanulás gyakorlatából kiinduló Tőkéczi László szerint „a nyugati példák és összehasonlítások igazságtalansága már csak az előzmények különbözősége, valamint a nyugati tőkék – gyarmatosítással gyorsult – nagysága miatt is nyilvánvaló”, emiatt pedig az áttemelés, a felsőbbrendűnek tételezett nyugati minta mechanikus utánzása, a szolgálai utánkövetés már csak az anyagi valóság körülményeinél fogva sem üdvözítő, nem is beszélve a szellemi utak különbözőségéről. Ezért, mint írta, „teljesen el kell vetni ezt a nyugati normatív személetet [...] Ki kellene már végre mondani, hogy egy közösség, egy társadalom többféle, másféle utakon is lehet egyensúlyban, lehet »elégedett« stb. – s nemcsak a »nyugati modellben«.”²² Emiatt kritizálta a magyar eszmetörténeti hagyományban máig benne élő és folyton újratermelt (például bibói) lemaradási–utolérési diskurzust, hiszen a Nyugaton létrejött minták racionalista átvételének modellje nem vet számot a hazai történelem konkrétságával, a helyi tapasztalatokkal és a nemzeti sajátosságokkal.²³

A tökéletes utánzás egyébként is ismeretelméleti lehetetlenség, gyakorlati abszurditás, hiszen „a helyi, nemzeti, regionális viszonyok, struktúrák és életformák, mentalitások nem véletlenül úgy léteznek, ahogyan, és azokat nem lehet máshol sikeres [...] eszmék, módszerek szerint minden további nélkül utánzással pótolni”.²⁴ Különösen így van ez akkor, ha a nyugati ideológiateremtő központok intellektuálisan kiürülnek, utánzásra váró teljesítmény nem születik, és a hazai mintakövetők is kimerülnek, sőt korábbi átültetések is elbizonytalanító eredménnyel járnak!

Alkatából következik, hogy a konzervatív gondolkodás megújulásának útja nem lehet más, mint a szellemi autarkia. Az a fajta intellektuális önállóság, amely – persze a széleskörű külhoni ismeretszerzéssel, az óvatos adaptációval és a folyamatos hozzátanulással kiegészítve – a hazai problémákra adandó válaszokat saját hagyományok, belföldi tapasztalatok és itthoni fejlesztések alapján dolgozza ki. Ezzel kapcsolatban nem lehet mást mondani, mint amit Tőkéczi László negyedszázada már megfogalmazott: „a konzervatív magyar múlt gazdag örökséget kínál a mai magyar politikai megújuláshoz. *Nem szükséges tehát a kétségbeesett szellemi importtevékenység.* Tanulni persze mindenkítől lehet és kell, de egyetlen mai nyugati modell sem a mi feltételeink között született, míg egykori elődeink nagy részben a mi gondjainkkal is küszködtek.”²⁵ (Kétszázéves hazai konzervatív hagyományunk van, nem szorulunk rá, hogy azonnal Burke, pláne von Hayek után kapkodjunk.) Ez a program ma is követendő, eredményét pedig semmi sem illusztrálja jobban, mint amikor a 2018-as magyar V4-elnökség konferenciáján a Trumpot győzelemhez segítő

egy konzervativizmus
vagy nemzeti,
vagy semmilyen

21 David GOODHART: *Úton hazafelé – a populista lázadás és a politika jövője* [2017] ford. HORVÁTH Judit, Századvég, Budapest, 2019.

22 TÖKÉCZKI László: *Magyar eszmetörténeti vázlat*, Politikatudományi Szemle 1995/2. 120., 121. (kiemelés az eredetiben)

23 TÖKÉCZKI László: *A racionalizmus problémái*, Irodalmi Szemle 1999/3–4. különösen 80–81.; Uő: *Az ideológiák itthoni metamorfózisa*, Hítel 2002/3.

24 TÖKÉCZKI László: *Tanulni vagy utánozni?* [1996] = Uő: *A múltból örökölt ország*, Századvég, Budapest, 2000, 216.

25 TÖKÉCZKI László: *A mai magyar konzervativizmus forrásai*, Hítel 1996/augusztus. 68. (kiemelés tőlem)

Steve Bannon kijelentette: „Orban was Trump before Trump”. Jó ideje van mit tanulni – tőlünk.

Grób László csak helyeselhető szavai szerint „tudomásul kell venni a tényt, hogy a balliberálisoktól belátható időn belül nem érdemes és nem is lehet hasznosítható szellemi muníciót várni”, azaz az intellektuális munka mellett a szükséges viták lefolytatása is a konzervatív oldalra hárul.²⁶ Ehhez tudomásul kell venni, hogy egyfelől „nem lehet független a magyar értelmiségi”, másfelől érdemleges törésvonal már nem a szellemileg leszerepelt liberális értelmiség és a konzervatívok között húzódik, hanem azok között, akik kollaborálnak a liberális hegemoniával és akik láznak ellene. A „konzervatív tudat dekolonizációja” (Czopf Áron) számára Grób használati utasítást is ad: 1) abba kell hagyni a nagy auktorok árnyékában való bujkálást és saját – lehetőleg merész, egyedi és magyar – gondolatokkal kilépni a fényre, 2) fel kell adni az „igazikonzervativizmus” ideálképeinek kergetését, a folytonos öndefiniálást s vele együtt a liberális kánonnak való kényszeres megfelelést, 3) végül – és egyúttal mindezekből következően – „merni kell új, önálló, saját gondolatokat elővezetni”. Azaz röviden, amint Grób írja, fel kell nőni a konzervatív gondolkodás nagykorúságáig.

Az előbbiekből következő gyakorlati kérdésekkel kapcsolatban Veszprémy Lászlónak igaza van, amikor azt írja, hogy fel kell hagyni azzal a meddő kísérlettel, melynek során „konzervatív körök megkísérelték megvásárolni baloldali értelmiségiek jóindulatát, szakmai hozzájárulását vagy korrekt viselkedését” – ez ugyanis nem csak lehetetlen, de szükségtelen is.²⁷ Ehelyett saját gondolati erőre, mindenekelőtt önmagunkra támaszkodva „többet kell alkotni, többet kell írni, többet kell beszélni és többet kell képezni” – írja. Hazai konzervatív kultúrát csak magyar konzervatívokkal lehet építeni. Mindehhez kellő türelemre, adott esetben meg- és bebocsátásra, és jól megtalált vitapartnerekre is szükség van, akikkel megküzdve bebizonyosodik a „válassz magadnak hozzád méltó ellenfelet” (Nietzsche) hasznos igazsága. (A legnehezebb az utóbbi lesz.)

Az öncélú magyar nemzetvédelem első és legfontosabb dokumentumában, az *Az Török áfium ellen való orvosságban* (1660) írja az éppen négyszáz éve született Zrínyi Miklós, hogy senki másban nem bízhatunk, csak magunkban, hiszen „az mi sebünk senkinek nem fáj úgy mint minékünk, senki nem érzi nyavalyáinkat, úgy mint mi”.²⁸ Mennyire igaz ez a mai magyar jobboldalra is!

SAJÁT ÚT

Közmondásos ténymegállapítás, hogy Magyarországon a politikai innováció előrébb jár, mint az azt támogató gondolati (ne féljünk a szótól: ideológiai) munka. A politikai hatalom már megteremtett, a *kulturális hatalom* még várat magára. Feltétlenül igaz, hogy „a konzervativizmus nem pártprogram, hanem módszer” (Bethlen István), ezért a mai magyar konzervativizmusnak szélesebb perspektívában kell működni: kultúrává kell válnia.

Az új gondolatok kikísérletezésének, megvitatásának és szervesítésének missziója a magyar nemzeti konzervativizmust olyan önállósággal, intellektuális feladattal és határozottsággal ruhazza fel, hogy az új jobboldal szövetségeseiként reneszánszát élheti.²⁹ Jó ideje nagy a felelősség rajtunk: biztosítókötél és visszapillantótükör nélkül gondolkodunk, írunk és beszélünk. „A mai nemzedék önmaga gyermeke” (Antonio Gramsci) – mi vagyunk azok, akikre vártunk! ■

26 GRÓB László: *Az igazi „konzerv”*, Kommentár 2019/3. 4.

27 VESZPRÉMY László Bernát: *Kikkel épüljön a jobboldali, konzervatív intézményrendszer?* Maninder.hu, 2019. augusztus 23. <https://mandiner.hu/cikk/20190823_veszpremy_laszlo_bernát_jobboldal>.

28 ZRÍNYI Miklós: *Ne bántsá a magyar – Az török áfium ellen való orvosság* [1660] = *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái* (2. kiad.) Zrínyi, Budapest, 1976, 318.

29 BÉKÉS Márton: *Új jobboldal*, Kommentár 2019/1.

fel kell nőni a konzervatív gondolkodás nagykorúságáig